

ימי עיון בתנ"ך תשע"ז

Nechama Leibowitz's Teachings and Methodology (# 189)

Dr. Avigail Rock (yrock3@gmail.com)

ערכיות החומר הנלמד

1. עיונים חדישים בספר דברים עמ' 336:

"והנה אין אנו רגילים בעיונינו אלה להרבות בפירושי מלים. לימוד פרשת השבוע וכן כל לימוד תורה, אסור לו להיפך ללימוד לשון, דקדוק או מחקר בלשני. אומנם, אין הבנת השלימות, ירידה לעומקם של דברים, ניתנת בלי הבנת הפרטים, והבנת כל פסוק וכל מלה היא הבונה את הבנת הפרק כולו. אך יהא הדבר ברור גם ללומדיו וגם למלמדים, שפירוש מלים והבהרת צורת לשון ומבנה לשוני, אינם אלא משרתים את העניין עצמו, אינם אלא אמצעי ולעולם לא תכלית. התכלית תישאר תמיד לימוד התורה עצמה והדביקות בה.

2. ויצא בר' כט, כז:

"מלא שבוע זאת ונתנה לך גם את זאת בעבודה אשר תעבוד עמדי"

רש"י: ונתנה לשון רבים כמו "ונשרפה" ו"נבלה" (בראשית י"א): אף זה לשון "ונתן".

רשב"ם: ותינתן לך גם את זאת מיד בעבודה אשר תעבוד עמדי אחרי נישואי רחל.

רמב"ן: ולא אמר (רש"י) למה יתפוס היחיד לשון הרבים, ואולי יחשוב שהוא דרך הנכבדים בלשון הקודש.

ור' אברהם אמר בכאן שהוא נפעל, והוא השיבו לעתיד ופירוש "ותנתן לך".

והנכון בעיני כי דברי לבן בערמה אמר ליעקב: לא ייעשה כן במקומנו כי לא יניחוני אנשי המקום לעשות כן, כי נבלה היא אצלם, אבל תמלא שבועה זאת וניתן לך אני וכל אנשי המקום גם את זאת, שכולנו נסכים בדבר, ונעשה לך כבוד ומשתה כאשר עשינו בראשונה.

3. במדבר לא: טז "הן הנה היו לבני ישראל בדבר בלעם למסר מעל בה' על דבר פעור"

שואלת נחמה: למה לא גילתה לנו התורה את רוע מעללי בלעם עצמו – הסתתו בפרשת בלק לפני אשר תספר על חטאם של ישראל אשר נלכדו בשחיתותיו?

נראה שלקח גדול ומוסר השכל רצתה התורה ללמדנו על ידי כך. אם כי הייתה היוזמה של בלעם, והוא שיעץ לשלוח את בנות מדיו למחנה ישראל כדי לפגוע בבבת עינם, בטוהר חיי המין, אם כי המסית והמדיח בלעם הוא, אך האשמים – ישראל

במד' כה, א ויחל העם לזנות

לא סיפרה התורה שם אלא את חטאם של ישראל ואת עונשם. כי אחריות המעשה של עושהו והאחריות אישית היא, ואין המוסת פטור הימנו מפני שהסיתו המסית.

אקטואליזציה של החומר:

4. יחזקאל כ' לב

לב וְהֵעֵלָה, עַל-רוּחְכֶם--הִיוּ, לֹא תִהְיֶה: אֲשֶׁר אַתֶּם אֹמְרִים, נְהִיָּה כְּגוֹיִם כְּמִשְׁפָּחוֹת הָאֲרָצוֹת--לְשֵׁרֶת, עֵץ וְאֶבֶן. לֹג חֵי-אֲנִי, נָאִם אֲדַנִּי יְהוָה: אִם-לֹא בְּגֵד חֲזָקָה וּבְזָרוּעַ נְטוּיָה, וּבְחֻמָּה שְׂפוּכָה--אֶמְלֹךְ עֲלֵיכֶם. לֹד וְהוֹצֵאתִי אֶתְכֶם, מִן-הָעַמִּים, וְקִבְצֵתִי אֶתְכֶם, מִן-הָאֲרָצוֹת אֲשֶׁר נְפֹצְתֶם בָּם--בְּגֵד חֲזָקָה וּבְזָרוּעַ נְטוּיָה, וּבְחֻמָּה שְׂפוּכָה

אברבנאל בפירושו ליחזקאל כ, לב

הנבואה הזאת עצומה היא מאד, ראוי לתת לב עליה, כי רובה קרה אותנו וראינו בעווננו בגלות המר והנמהר הזה שאנחנו בו בתוך בני אדם. עניינה אין ספק שלא נתקיימה בגלות בבל, אלא בגלות רומי אשר אנחנו בו, שבני ישראל מפני צרות הגזירות והשמדות ומפני חרבות האוייבים יצאו מכלל הדת וחשבו להיות כגויי הארצות ועשו זה בחושבם שבזה תסור מהם השגחת השם יתברך ויצאו מחובת שמירת תורתו.... ויהיו מוצלחים במעשיהם כהצלחת העמים ההם ולא יהיו עוד עם השם וצאן מרעיתו, ולא יזכר שם ישראל עוד עליהם.... וכנגד המשומדים והאנוסים שיצאו מכלל הדת אמר: "ובחמה שפוכה אמלוך עליכם". שהחמה היא מפני שעברו על דת. ורמז בזה שאף על פי שישתדלו הם וזרעם אחריהם להיות כגויים גמורים, הנה לא

ימי עיון בתנ"ך תשע"ז

יהיה כן, כי תמיד יקראו אותם משפחות הארצות "יהודים" ובשם "ישראל" יכנו אותם בעל כורחם, ושיחשבו אותם ליהודים ויעלילו עליהם שהם מתייהדים בסתר ובאש שרוף ישרפו אותם על זה. וכול זה נכלל באומרו: " ובחמה שפוכה אמלוך עליכם", שאף על פי שהם ירצו להראות עצמם גויים, הנה בעל כורחם יהיו נחשבים ליהודים, כי המלך ה' צבאות ימלוך עליהם בעל כורחם.

אלה הדברים כתבם אברבנאל בתקופת האינקוויזיציה, בעת רדיפת האנוסים, בזמן שהוכח שהברית שנכרתה לא על נקלה תופר, וכול ההשתדלות להפר אותה ולהידמות לגויי הארצות לא תועיל. כך קרא אברבנאל את פסוקי התורה ואת פסוקי הנביאים, כמורים כולם באצבע אליו, אל דורו, אל המעשים הנעשים בקרב יהודי ספרד. האם לא נלמד לקרוא את דברי התורה כמדברים אלינו ואל דורנו ?

5. בגיליון לפרשת בשלח

מורה נבוכים ג' פרק ל"ב:

... שאין בטבע האדם שיגדל על מלאכת עבדות בחמר ובלבנים והדומה להם ואחר כן ירחץ ידיו לשעתו מלכלוכם וילחם עם ילידי הענק פתאום... שיהיה מחכמת השם להסב אותם במדבר עד שילמדו גבורה, כמו שנודע שההליכה במדבר ומעוט הנאות הגוף מרחיצה וכיוצא בהם יולידו הגבורה והפכם יולידו רך הלבב, ונולדו גם כן אנשים שלא הרגלו בשפלות ובעבדות...

מבארת נחמה: יש לעמוד על הביטוי הציורי "ואחרי כן ירחץ ידו לשעתו מלכלוכם וילחם עם ילידי הענק פתאום", הבא להבליט את העובדה הידועה לדורנו יפה כל כך, שאין עבדות ותכונות עבד מוסרות ומסולקות בן רגע כרחוק אדם ידיו מלכלוכם.

ומוסיפה נחמה:

שאין הנשק כשלעצמו פועל פעולתו הנדרשת אם יעדר "רוח הלחימה" הוא דבר מובן לדור הזה.

6. בגיליון פרשת מטות:

כל פרשה וכל פרק בתורה לדורות נאמר ולא לשעתו בלבד ולקח בהם לכל התקופות. אולם בכל דור אחרות הן הפרשיות המדברות אליו ופרשה אשר שתומה או רחוקה היתה מהבנת דורות פתאם תתגלה לדור חדש. הפרק שבו עוסק גיליונו יובן לדורנו אולי יותר מאשר לדורות שקדמו לנו. אך על המורה ללמד הפרק כולו לגופו והלקח לדורנו יצוף מעצמו בתודעת הלומדים.

ובהקדמתה לאחד העיונים לפרשת מטות, לסיפור בני ראובן ובני גד כותבת נחמה:

שאלת הבחירה בין קריירה לשליחות המופנית לאזרחי המדינה מיום הקמתה ועד לימינו אלה הנקראים לשאת באחריותה. נדונה בפרשתנו בפרק לב.

עושר החומר הנלמד

7. ויקרא י"ט פסוק י"ג

"לא תעשק את רעך ולא תגזל לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר"

דברים כ"ד י"ד-ט"ו

"לא תעשק שכיר עני ואביון מאחיק, או מגרף אשר בגרף בשערך ביוםו תתן שכרו ולא תבוא עליו השמש כי עני הוא ואלי הוא נשא את נפשו ולא יקרא עליך אל ה' והיה בך חטא"

רש"י:

ד"ה עד בקר: בשכיר יום הכתוב מדבר, שיציאתו מששקעה החמה, לפיכך זמן גיבוי שכרו כל הלילה. ובמקום אחר הוא אומר (דברים כ"ד) "ולא תבוא עליו השמש" שהשלמת פעולתו משיעלה עמוד השחר. לפיכך זמן גיבוי שכרו כל היום. שנתנה תורה זמן לבעל הבית, עונה לבקש מעות.

רמב"ן, דברים כ"ד ט"ו:

ד"ה ביוםו תתן שכרו: על דרך הפשט ביאור ממה שנאמר בתורה "לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר" כי דרך הכתובים לדבר בהווה, והמנהג לשכור הפועל ביום אחד ולערב הוא יוצא טרם בוא השמש. ויצווה הכתוב לפרעו ביוםו, כשהשלים מלאכתו מיד, ושלא תבוא עליו השמש, כדי שיקנה בשכרו לו ולאשתו ולבניו מה שיאכלו בלילה, כי עני הוא כרוב הנשכרים, ואל השכר הזה הוא נושא נפשו, שיקנה בו מזון להחיות נפשו.

ימי עיון בתנ"ך תשע"ז

ילמד אותנו בכאן שמה שאמר בתורה "לא תלין פעולת שכיר אתך עד בקר" הכוונה בו שתפרענו ביומו, שאם לא תפרענו בצאתו ממלאכתו מיד, הנה ילך לביתו ויישאר שכרו אתך עד בוקר וימות הוא ברעב בלילה. וכן (שמות כ"ב כ"ו): "כי היא כסותו לבדה, היא שמלתו לעורו, במה ישכב" – וזכר טעם המצוות ברובי האויון.

ורבותינו פירשו כי הכתוב בתורה "עד בקר" – בשכיר יום, ושב לבאר כאן דין שכיר לילה, והנה לכל אחד זמן לפרעון שנים עשר שעות. והוא האמת כקבלה והנאות בטעם נכון.

1. הסבר, מה ההבדל בין דעת רבותינו (המובאת גם ברש"י) לבין דעת הרמב"ן "על דרך הפשט"?

2. מה ההבדל העקרוני ביניהם בדרך פירושה של פסוקים מקבילים?

בספר העיונים' לאחר מכן מוסיפה נחמה פן אקטואלי:

מעניין שבחוק שחקקה הכנסת בשנת תשט"ו במדינתנו, אין הקפדה גדולה כל כך, וזה לשון החוק:

"סעיף 2: שכרו של שכיר יום ישתלם על ידי מעבידו ולא יאוחר מאשר בשעה 18:00 של יום חמישי בשבוע לכל שבוע עבודה או חלק ממנו המסתיים בו".

לאחר ציטוט החוק מעירה נחמה:

משמע, שאם עבד הפועל רק ביום ראשון ושני בשבוע והפסיק, רשאי המעסיק לשלם שכר הפועל עד יום חמישי שעה 18:00, וזה אינו לא לפי רש"י ולא לפי הרמב"ן!!!

ומסיימת נחמה את העיון בדברים הבאים:

"ונסיים באחרים מדברי משה אונא (חבר קבוצת שדה אליהו שהיה בזמנו חבר הכנסת ויושב ראש ועדת חוק ומשפט) בבואו להציע את חוק הלנת שכר שכיר (בשנותיה הראשונות של המדינה היתה מכת הלנת שכר שכיר נפוצה, בגלל מצבה הכספי הקשה מאד של המדינה):

ומצטטת את חבר כנסת משה אונא לשעבר י"ר ועדת חוק ומשפט בכנסת (עיונים ויקרא עמ' 244):

הלנת שכר גורמת גם לדמורליזציה של המעביד וגם של הפועל: של המעביד, המאבד את הרגשת העברה שהוא עושה, עד כדי כך שלא פעם נשמע הסבר והצדקה להלנת שכר, כאילו יש רשות למעביד לקחת לעצמו אשראי מפועליו בדרך זו כדי לקיים את מפעלו; ושל הפועל, שנראה לו כי אין תמורה לעמלו אם זו באה לו לאחר זמן רב, והוא יגיע לידי מסקנה, שאין ערך למאמציו להתקיים מיגיע כפיו. לפי תפיסה יהודית מקורית הלנת שכר היא לאו מן התורה, שחכמינו השוו אותה לדיני נפשות, תוך הבנה עמוקה של גוף הבעיה. וזו לשון הגמרא על הכתוב: "ביומו תתן שכרו... כי עני הוא ואליו הוא נושא את נפשו".

דרש ומטרתו:

8. ללמוד וללמד עמ' 82-83

יש מדרשים אשר מתחילת בריאתם לא נאמרו אלא לשרת את הוראת הפרשה, הסיפור הנבואי ולהעמיק לראות את הנאמר בשיטין ובין השיטין, ובייחוד לעזור לקורא להשלים בדימויו את לשונו הקצרה והמצומצמת המופנמת ומכונסת כולה, הנעדרת לעתים אביזרי נוי ומתנזרת מאמצעים ריטוריים רבים (של התורה א.ר.). לעורר רגשי השומע – ע"י סיפור קטן אנקדוטי, על ידי משל, על ידי דו שיח, העושים את המופשט למוחשי, את הסתמי למיוחד, את הכללי לאינטימי. אגדות אלה הן האמצעי הטוב להוראת המקרא, ביחוד כשמעוניין אתה לא רק בהבנה מושגית, אלא גם בהזדהות רגשית.

9. העמק דבר (בהקדמתו לספר בראשית סעיף ג')

"והנה בנדרים דף ל"ח העלו בפירוש המקרא "כתבו לכם את השירה" שהוא כל התורה... והרי לא נכתבה בלשון של שירה? אלא על כרחך יש בה טבע וסגולה השירה... דידוע לכל מבין עם תלמוד דמשונה מליצת השירה מסיפור פרוזי... דבשיר אין הענין מבואר יפה כמו בסיפור פרוזי וצריך לעשות הערות מן הצד, דזה החרוז כיוון לזה הסיפור וזה החרוז כיוון לזה, ולא מקרי דרוש אלא כן הוא טבע השיר, אפילו של הדיוט.

ומושכל עוד דמי שידוע בטוב עניין שהביא לידי מליצה זו שנתחבר עליו, מתוק לו אור לשון של השיר ודקדוקה הרבה יותר מלאיש שאין לו ידיעה מתכונת העניין, ורק בא להתבונן מן המליצה תורף העניין, ומזה עלול הוא להשערות בדויות, שלא להן כוון המשורר, כך הוא טבע התורה, שאין הסיפור שבה מבואר יפה, אלא יש לעשות הערות ופירושים לדקדוקי הלשון, ולא נקרא דרוש, אלא כך הוא פשט המקרא".

ימי עיון בתנ"ך תשע"ז

... נתכוונתי להראות את חשיבותם של רבותינו מפרשי התורה לגילוי המאור שבדברי התורה כפי פשוטם, גם של אותם המפרשים אשר הקהל – אף הקהל "שלנו" במשמע – נוהג לחשוב שהם רחוקים מפשוטו של מקרא ואינם אלא דרשנים בעלמא. מפיהם יכולים אנו ללמוד, כיצד צריך אדם לקרוא ולהעמיק, להתבונן ולהבין כל פסוק, כל שבר פסוק וכל מילה שבדברי אלהים חיים – היא התורה.

לדוגמא:

10. ספרי (פיסקא פז)

זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים: וכי יש בעניין שהיו המצרים נותנים להם דגים בחינם?! והלא כבר נאמר (שמות ה, יח): "ועתה לכו עבדו, ותבן לא ינתן לכם". אם תבן לא היו נותנים להם בחינם – דגים היו נותנים להם בחינם?! ומה אני אומר "חינם" – חינם מן המצוות

ראב"ע ד"ה חנם: בזול, כאילו היא חינם.

רמב"ן – וטעם אשר נאכל במצרים חנם: לפי פשוטו, כי היו הדייגים המצרים מעבידין אותם למשוך הדגים שנאחזים במצודה, (המליצה לקוחה מקהלת ט' י"ב) ובמכמורות, והיו נותנים להם מן הדגים כמנהג כל פורשי מכמורת, והקישואים והאבטיחים והחציר והבצלים והשומים במצרים הרבה מאד, כי היא כגן הירק, וכאשר היו חופרין להם בגנות וכל עבודה בשדה היו אוכלים מן הירקות.

אברבנאל: היה זה לפי שנהר נילוס יוצא ומתפשט וכל אחד מהמצרים היה חופר גומא שהיה מתמלא מהיאור, וכשהנהר שב למקומו, היו נשארים הדגים בחפירות ההם, ובזה הדרך היו אוכלים אותם חינם. האבטיחים, והבצלים הם לא מאכלים משובחים, אלא שורשים הגדלים שניתן למצוא בשדות בשפע.

שד"ל חנם: ממש, כי המצרים היו מפרנסים את ישראל כדי שיוכלו לעבוד עבודתם והיו מאכילים אותם דברים המצויים שם בזול מאד, כגון דגים, קישואים... וכן מצינו בהרודוט, כי על פירמידה אחת במצרים היה כתוב, כי המלך אשר הקים אותה, הוציא 1600 ככרים שומים ובצלים לפרנסת הפועלים, גם כתב הרודוט, כי המצריים לא היו אוכלים דגים, ומזה יובן למה היו נותנים אותם לישראל.

לאחר הבאת דברי הפרשנים היא כותבת:

אולם נראה לנו שחז"ל העמיקו לראות לליבם של המתלוננים האם באמת רק בשל דגים וקישואים הקימו ישראל כל הצעקה הזאת? והאם רק זהו אשר המרידם? האין לחפש מאחורי דבריהם העוסקים בדגים ובקישואים ובבצלים מאויים כמוסים אחרים גדולים מאלה? ידוע שציבור עלול לקבל עליו סבל ועוני ומחסור – וברצון ובהתלהבות – אם אך המטרה שלשמה עליו לקבל יסורים אלה נראית לו, והוא מזדהה איתה. ויש ומתוך ויתורים אין קץ הוא משליך רכושו, נוחיותו, בריאותו, אף נפשו ונפש בניו ובנותיו מנגד, למען אותה מטרה הנשגבה או הקדושה בעיניו. ואולם ידוע כמו-כן, שבהיות אי שביעת רצון מכרסמת בלב המונים או בלב של יחיד, תתפרץ הנרגנות, יופיעו טענות ותביעות, דברי ביקורת ואף דברי השמצה לרגל כל סיבה קטנה ובלתי חשובה. כל קושי קטן שיש להתגבר עליו במאמץ כלשהו יצטייר כהר ההר... המסתכל מבחוץ יתמה: וכי על דברים קטנים אלה ראוי להקים קול צעקה?! וכי בגלל קטנות אלה מתפרצת מרידה רצינית? ולא הבחין בין הנאמר בפה, בין התואנה, לבין הסיבה העמוקה המכרסמת בלב.

ואותה הבחנה היא היא שהבחינו בה חז"ל, באמרם "מאי חינם? חינם מן המצוות". לא אל מאכל ומשתה, אל דגים ואל קישואים, בין אם נתנו חינם ממש, בין אם נתנו בזול, בין אם היו טריים וטובים למאכל, בין אם היו מעופשים – לא אל אלה יוצאות עינים, אלא אל אותו חופש מדרישות תרבות ומתביעות לריסון עצמי, שבו היו חיים העבדים במצרים.

..וזוהי – לדעת חכמינו סיבת כל אותן התלונות על מים, ועל לחם, על בשר, ועל דגים אשר אכלום חינם שם במצרים בעבדות. חינם? אמנם כן – שם אכלנו דגים חינם – חינם מן המצוות. פטורים מעול תורה ומצוות.

ואם נשוה למדרש חז"ל זה את המדרש שהבאנוהו (לדברי הפשטנים א.ר.) יתברר כיצד מפרש הפשט רק את השכבה העליונה של הדברים, את הנראה לעין, ואילו הדרש יראה את הנחבא, את הכמוס, את המסתתר בין קמטי הכתובים. ויחשף את השכבה העמוקה של משמעות הדברים. הפשט יראה לעינים והדרש יראה ללב.